



Силабус
навчальної дисципліни
«Історична граматики української мови»
2023-2024 навчальний рік

Освітні програми «Середня освіта (Українська мова і література)»
Спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література)
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Викладач Вікторія ЛПІЧ
Кафедра української мови та славістики

Контактний телефон 0992180279
E-mail викладача: lipich2508@gmail.com

Обсяг курсу на поточний навчальний рік:

Кількість кредитів / годин	Форма навчання	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Звітність
4 / 120	очна (денна)	20	20	80	екзамен
	заочна (дистанційна)	6	4	110	екзамен

Семестр: осінній

Мова навчання: українська

Ключові слова: періодизація української мови, давньоруськоукраїнська мова, середньоукраїнська мова, праслов'янська мова, палаталізація приголосних, назалізація голосних, редуковані голосні, дифтонги, монофтонги, закон відкритого складу, повноголосся, історична морфологія, детермінанти, двоїна, перфект, плюсквамперфект, аорист, імперфект.

Мета та завдання курсу: програма курсу «Історична граматики української мови» орієнтує на вивчення студентами-філологами історії розвитку звукової, словотвірної систем, граматичної будови та словникового складу української мови від найдавніших часів до наших днів. До важливих аспектів викладання курсу історичної граматики української мови належить постійна увага до з'ясування теоретичних проблем з урахуванням дискусійних питань, а з іншого боку – орієнтація студентів на професійне застосування здобутих знань у шкільному курсі мови. Курс історичної граматики має допомогти студентам засвоїти основні процеси формування й становлення української мови, засвідчити її безперервний історичний розвиток та вдосконалення, з'ясувати взаємодію між окремими структурними мовними явищами, зрозуміти загально-внутрішні й часткові закони мови. За підсумками вивчення навчальної дисципліни здобувач має **знати** внутрішні фактори (прагнення до симетричності системи і подолання закладених у ній суперечностей, спонтанні зміни в артикуляції звуків, асиміляція, дисиміляція тощо), а також зовнішні чинники (міжмовні контакти, мовна економія, суспільні, історико-культурні умови життя народу, які зумовлюють розвиток мови, зміни в її структурі). Здобувач **повинен уміти:** визначати безпосередні причини, що викликали фонетичні, граматичні та інші зміни конкретних словоформ, розрізнявати загальні закономірності розвитку й перебудови мовної системи. Студент має свідомо сприймати й аналізувати будь-яке мовне явище в діахронічному та синхронічному аспектах.

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач

ЗК 8. Здатність застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях.

ФК 5. Здатність використовувати досягнення сучасної науки в галузі теорії та історії української мови в закладах середньої освіти, практиці навчання української мови.

ФК 6. Здатність вільно володіти українською мовою, адекватно використовувати мовні ресурси, демонструвати сформовану мовну й мовленнєву компетенції в процесі фахової і міжособистісної комунікації, володіти різними засобами мовної поведінки в різних комунікативних контекстах.

ФК 7. Здатність реалізовувати ефективні підходи (особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний) до викладання української мови на підставі передового вітчизняного й міжнародного досвіду.

ФК 8. Здатність використовувати когнітивно-дискурсивні вміння, спрямовані на сприйняття й породження зв'язних монологічних і діалогічних текстів в усній та письмовій формах українською мовою, володіти методикою розвитку зв'язного мовлення учнів у процесі говоріння й підготовки творчих робіт.

ФК 9. Здатність орієнтуватися в українському літературному процесі (від давнини до сучасності), спадщині письменників у контексті літератури, історії, культури, використовувати знання мови і здобутків світового письменства для формування національної свідомості, культури учнів, їхньої моралі, ціннісних орієнтацій у сучасному суспільстві.

ФК 10. Здатність інтерпретувати й зіставляти мовні явища, використовувати різні методи й методики аналізу тексту.

ФК 11. Здатність власною державницькою позицією, особистою мовною культурою, ерудицією, повагою й любов'ю до української мови, літератури, історії виховувати національно свідомих громадян України.

Програмні результати навчання

ПРЗ 1. Знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови.

ПРЗ 2. Обізнаний із елементами теоретичного й експериментального (пробного) дослідження в професійній сфері та методами їхньої реалізації.

ПРЗ 3. Знає основні функції й закони розвитку мови як суспільного явища, різномірну (системну) організацію української мови та її норми, особливості використання мовних одиниць у певному контексті, мовний дискурс художньої літератури й сучасності.

ПРЗ 5. Знає державний стандарт загальної середньої освіти, навчальні програми з української мови для закладів середньої освіти та практичні шляхи їхньої реалізації в різних видах урочної та позаурочної діяльності.

ПРЗ 6. Має творчо-критичне мислення, творчо використовує різні теорії й досвід (український, закордонний) у процесі вирішення соціальних і професійних завдань.

ПРУ 7. Володіє основами професійної культури, має здатність створювати й редагувати тексти фахового змісту.

ПРК 2. Ефективно спілкується в науково-навчальній, соціально-культурній та офіційно-ділових сферах; виступає перед аудиторією, бере участь у дискусіях, обстоює власну думку (позицію), дотримується культури поведінки й мовленнєвого спілкування.

Зміст курсу:

Модуль 1.

Змістовий модуль 1. Історична граматики як наука і навчальна дисципліна.

Тема 1. Історична граматики української мови як наука і навчальна дисципліна, її предмет і завдання.

Зміст, обсяг і завдання курсу, зв'язок з іншими науковими дисциплінами. Основні джерела історичного вивчення української мови. Місце і роль курсу історичної граматики у формуванні фахової підготовки вчителя-словесника. Питання походження української мови як наукова проблема. Історія її постановки та шляхи вирішення. Місце української мови серед мов світу. Поняття спільнослов'янської мовної єдності. Історія формування української мови. Періодизація української мови (сучасні підходи).

Змістовий модуль 2. Становлення фонетико-фонологічної системи української мови.

Тема 2. Фонетичні процеси праслов'янського періоду та їхнє відображення в українській мові. Формування фонетичної системи протоукраїнських говорів. Фонетико-фонологічна система староукраїнської мови та основні процеси в ній.

Предмет історичної фонетики. Проблема її періодизації. Загальний огляд звукового складу праїндоевропейської мови, основні шляхи формування звукової системи праслов'янської мови. Звукові зміни спільнослов'янського періоду (палаталізація приголосних під впливом [j], палаталізація задньоязикових, монофтонгізація дифтонгів, структура складу та процеси, пов'язані з нею). Фонетичні процеси в протоукраїнському мовному масиві після розпаду праслов'янської мови.

Система голосних та приголосних фонем XI-XIV ст. (загальний огляд). Історія зредукованих Ъ, Ь та наслідки їх занепаду в системі голосних і приголосних. Історія голосних і приголосних звуків.

Модуль 2

Змістовий модуль 3. Історична граматики. Історія становлення морфологічної системи української мови.

Тема 3. Історія становлення граматичних категорій іменника української мови. Витворення сучасної української системи відмінювання іменників.

Предмет і завдання історичної морфології. Причини і шляхи змін у морфологічній структурі мови. Формування системи частин мови в різні історичні періоди розвитку української мови. Історія граматичних категорій іменника (рід, число, відмінок, істот-неістот). Давня іменникова система відмінювання. Причини руйнування старої системи праслов'янського відмінювання. Хронологія процесу. Шляхи і напрямки становлення нових іменникових парадигм. Утворення нових типів відмінювання. Історія форм.

Змістовий модуль 4. Історія становлення прикметника як частини мови.

Тема 4. Історія становлення прикметника як частини мови.

Прикметник як іменна частина мови, його морфологічні ознаки та синтаксична роль у мові праслов'ян та українців. Дві прикметникові форми, їх морфологічні та синтаксичні особливості в різні періоди функціонування прикметників. Історія форм ступенювання прикметників.

Модуль 3

Змістовий модуль 5. Історія становлення займенника і числівника

Тема 5. Історія становлення займенника і числівника як частин мови.

Загальні зауваги до становлення займенникової системи української мови. Дві морфологічні групи займенників. Історія становлення особових займенників. Історія форм неособових займенників. Загальні відомості про виникнення класу слів на позначення числа. Історія числівників першого десятка. Історія числівників від 11 до 19. Назви десятків у різні історичні періоди становлення української мови. Виникнення, граматичні ознаки числівників – назв сотень. З історії деяких числівників на позначення великих чисел. Загальний огляд історії дробових, збірних та порядкових числівників.

Змістовий модуль 6. Історія становлення дієслова. Службові частини мови.

Тема 6. Становлення системи дієслівних форм у процесі формування граматичної системи української мови.

Система дієслівних форм давньоруськоукраїнської мови у порівнянні із сучасною українською мовою. Поняття про дієслівні основи та класи дієслів. Історія особових дієслівних форм (особливості форм теперішнього. Минулого і майбутнього часу дієслів; зміни у вираженні умовності; наказовий спосіб дієслова у різні історичні періоди). Іменні дієслівні форми давньоруськоукраїнського періоду. Історія становлення прийменника. Історія становлення сполучника. Історія становлення частки. Історичні відомості про вигук.

Модуль 4

Змістовий модуль 7. Історичний синтаксис.

Тема 7. Історичний синтаксис як частина історичної граматики. Члени речення і способи їх вираження в різні історичні періоди. Конструкції з подвійними відмінками. Односкладні речення в історії української мови.

Змістовий модуль 8. Складне речення.

Тема 8. Історія становлення складного речення.

Методи навчання: словесні (лекція, бесіда, навчальна дискусія), наочні (спостереження, ілюстрування, відеометоди), практичні (вправи різних типів, комплексні контрольні завдання).

Політика курсу (особливості проведення навчальних занять):

Викладання курсу ґрунтується на принципах академічної доброчесності. Здобувач виконує завдання, які зазначено у програмі (силабусі) вчасно. Усі завдання курсу повинні бути виконаними незважаючи на причину відсутності здобувача на занятті. Відвідування занять є обов'язковим компонентом оцінювання, за яке нараховуються бали. Відсутність на занятті без поважної причини передбачає зниження балів.

За об'єктивних причин (хвороба, карантин тощо) навчання може відбуватись в онлайн формі за погодженням із керівником курсу.

Технічне й програмне забезпечення/обладнання, наочність:

- робоча програма курсу;
- навчально-методичний посібник: Ліпич В.М. Історична граMATика української мови: модульний курс: навч. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2020. 135 с.;
- тексти лекцій;
- плани практичних занять;
- мультимедійні презентації лекцій.

Система оцінювання та вимоги:

Оцінювання навчальних досягнень студентів здійснюється за системою ЄКТС та національною шкалою оцінювання відповідно до Положення про порядок оцінювання знань студентів у ЄКТС в Бердянському державному педагогічному університеті.

Розподіл балів, що присвоюються здобувачам з навчальної дисципліни, є сумою середньозважених балів за поточну роботу на практичних заняттях, балів, отриманих під час модульних контрольних робіт та балів за самостійну роботу.

Здобувач повинен підготувати до практичних занять домашнє завдання, що передбачає вправи та теоретичні питання. Для кожного виду робіт висуваються критерії оцінювання.

Методи поточного контролю – це оцінювання навчальних досягнень здобувача протягом навчального семестру за національною чотирибальною шкалою усіх видів аудиторної роботи (лекції, практичні заняття, самостійна робота). Поточний контроль відображає поточні навчальні досягнення здобувача в освоєнні програмного матеріалу дисципліни і спрямований на необхідне коригування самостійної роботи студента. Сюди входять: методи усного контролю – бесіда, доповідь студента. Основою усного контролю слугує усна відповідь студента (у підсумковому контролі це більш повний, системний виклад) або запитально-відповідна форма – бесіда, у якій викладач ставить запитання і чекає відповіді здобувача. Усний контроль, як поточний, проводиться на кожному занятті в індивідуальній, фронтальній або комбінованій формі, можуть застосовуватися дидактичні картки, ігри, технічні засоби.

Модульна контрольна робота забезпечує глибоку і всебічну перевірку засвоєння, оскільки вимагає комплексу знань і умінь здобувача і оцінюється за національною шкалою. У письмовій роботі студенту необхідно показати теоретичні знання та вміння застосовувати їх для розв'язування конкретних практичних завдань (форму контролю визначає викладач).

Здобувач допускається до модульного контролю за умови складання всіх практичних завдань і завдань самостійної роботи.

За **весь курс** студент отримує **максимум 100 балів (підсумкова оцінка)**. До їх складу входять:

50 балів – поточний контроль успішності (включно з контролем за модулями та самостійною роботою);

50 балів – підсумковий контроль (залік).

Таблиця 1. Максимальна вага поточного та підсумкового контролю у балах

Вид контролю	Максимальна вага поточного та підсумкового контролю у балах	Частина підсумкової оцінки у балах	Підсумкова оцінка
Поточний контроль		50	100
Практичні заняття	30		
Самостійна робота	20		
Підсумковий контроль		50	
Залік	50		

Таблиця 2. Розподіл набраних студентом балів під час поточного контролю

Види робіт	Кількість набраних балів						
	незадовільно		задовільно		добре		відмінно
	1-17	18-25	26-29	30-32	33-39	40-45	46-50
	F	FX	E	D	C	B	A
	не зараховано		зараховано				
Практичне заняття 1	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 2	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 3	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 4	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 5	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3

Практичне заняття 6	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 7	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 8	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 9	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Практичне заняття 10	0,9	1,5	1,7	1,8	2,3	2,7	3
Всього	9	15	17	18	23	27	30
Самостійна робота 1	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 2	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 3	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 4	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 5	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 6	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 7	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Самостійна робота 8	1	1,25	1,5	1,75	2	2,25	2,5
Всього	8	10	12	14	16	18	20
Разом максимальна кількість набраних балів	17	25	29	32	39	45	50

Поточний контроль полягає в оцінюванні рівня підготовленості здобувачів вищої освіти до виконання конкретних робіт, повноти та якості засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу за темами, змістовими модулями навчальної дисципліни та виконання індивідуальних завдань відповідно до робочої програми навчальної дисципліни і здійснюється викладачами впродовж семестру.

Підсумкова оцінка за поточний контроль виставляється як сума середньоарифметичних оцінок за національною шкалою за підсумками аудиторної роботи, модульного контролю та самостійної роботи; виставляється в журналі обліку роботи академічної групи.

Підсумковий контроль полягає в оцінюванні рівня досягнення компетентностей відповідно до освітньо-професійної програми та включає семестровий контроль і підсумкову атестацію здобувача вищої освіти.

Екзамен проводиться в усній формі і передбачає 1 теоретичне питання і 2 практичних завдання.

Таблиця 3. Розподіл набраних студентом балів під час підсумкового контролю

Види робіт	Кількість набраних балів						
	незадовільно		задовільно		добре		відмінно
	1-17	18-24	25-28	29-32	33-38	39-44	45-50
	F	FX	E	D	C	B	A
Питання 1 (теоретичне)	7	8	10	12	14	16	20
Питання 2 (практичне)	5	8	9	10	12	14	15
Питання 3 (практичне)	5	8	9	10	12	14	15
Максимальна кількість набраних балів	17	24	28	32	38	44	50

Підсумкова оцінка є сумою балів, набраних за весь курс навчання та під час заліку (50+50=100) та вираховується за національною шкалою та шкалою ЄКТС.

Узагальнені критерії оцінювання:

- «відмінно/А», 90 – 100 балів – здобувач вищої освіти виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію,

вміє використовувати набуті компетентності для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили;

- «добре/В», 78 - 89 балів – здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна;

- «добре/С», 65 – 77 балів – здобувач вищої освіти вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; в цілому самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок;

- «задовільно/D», 58 – 64 бали – здобувач вищої освіти відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень; з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих;

- «задовільно/E», 50 – 57 бали – здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні (обсяг набутих компетентностей здобувача відповідає мінімальним критеріям);

- «незадовільно/FX», 35 – 49 балів – здобувач вищої освіти володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу (до 20 %); 14

- «незадовільно/F», 1 – 34 бали – здобувач вищої освіти володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів.

Таблиця 5. Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ЄКТС
	Для підсумкового семестрового контролю, що включає екзамен, курсову роботу, практику	Для підсумкового семестрового контролю, що включає залік	Для всіх видів підсумкового контролю
90-100	відмінно	зараховано	A (відмінно)
78-89	добре		B (добре)
65-77			C (добре)
58-64			задовільно
50-57	E (задовільно)		
35-49	незадовільно	не зараховано	FХ (незадовільно) з можливістю повторного складання
1-34	незадовільно		F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Список рекомендованих джерел:

Основні

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: навч. посібн. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
2. Вербовий М. В. Історична граматики української мови: навч. посібн. Кривий Ріг: КДПУ, 2018. 100 с.
4. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови: підручник. Київ: Вища школа, 1980. 320 с.
5. Історія української мови: методичні рекомендації / упор. С. П. Бевзенко. Одеса, 1981. 50 с.
6. Історія української мови: хрестоматія / упрядн. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. 231 с.
7. Колоїз Ж. В. Історична граматики української мови: навч. посібн. Кривий Ріг: КДПУ, 2019. 89 с.
8. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посібн. Київ: «Академія», 2010. 248 с.

Додаткові

1. Бандура О. Становлення й розвиток письма. *Українська мова і література*. 1999. №4. С. 8-19.
2. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с.

3. Бурячок А. Давньоруський період в історії східних слов'ян, їх мов і культур. *Дивослово*. 1994. №5. С. 12-15.
4. Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів. *Мовознавство*. 1991. №5. С. 37-41.
5. Глущенко В. А. Період східнослов'янської мовної єдності в працях О. О. Шахматова. *Мовознавство*. 1993. №2. С. 18-25.
6. Глущенко В. А. Щоб знати мову, треба знати її історію. *Відродження*. 1994. №9. С. 66-68.
7. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських. Зібрані статті. Ч. III: Історія української мови. Мюнхен, 1993. С. 4-30.
8. Данилюк А. Дорогами українського Полісся – до праатьківщини слов'ян. *Берегиня*. 1994. № 2-3. С. 75-80.
9. Єрмоленко С. Українська мова серед інших слов'янських. *Дивослово*. 2001. №5. С. 18-21.
10. Залізняк Л. Походження східних слов'ян. *Дивослово*. 2001. №3. С. 26-28.
11. Залізняк Л. Л. Етногенез українців, білорусів та росіян. *Пам'ять століть*. 1996. №2.
12. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми, процедури дослідження мови: навч. посібн. Луганськ: Альма-матер, 2002. 283 с.
13. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень. Луганськ: Альма-матер, 2002. 226 с.
14. Коломієць Б. Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських. *Мовознавство*. 2002. №4. С. 3-10.
15. Кочерган М. П. Гілки слов'янських мов. Порівняльна характеристика. *Відродження*. 2014. №8. С. 56-59.
16. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. №1. С. 3-12.
17. Німчук В. В. Походження й розвиток мови української народності / Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії. Київ, 1990. С.190-227.
18. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: «Академія», 2001. 152 с.
19. Півторак Г. П. Занепад зредукованих ъ, ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов. *Мовознавство*. 1998. №2-3. С. 3-14.
20. Поляков О. Славянские языки : Основные особенности. Паралельные тексты. Вильнюс: Leidybos centras, 1998. 228 с.
21. Степаненко М. З історії дослідження витоків української мови. *Дивослово*. 2000. №7. С.17-19.
22. Трохимович К. К. Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов. Фонетика. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1980. 227 с.
23. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.
24. Ющук І. Про походження української мови. *Дивослово*. 1995. №1. С. 27-33.

Інтернет-ресурси

1. Бібліотека БДПУ (www.bdpu.org/library)
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua>)
3. Лінгвістичний портал з української мови (<http://www.mova.info>)
4. «Словники України» онлайн (<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>)
5. Словотвір (<https://slovotvir.org.ua/>)
6. Словопедія (<http://slovopedia.org.ua/>)
7. Лінгвістичний портал (<http://www.mova.info>)
8. Український мовно-інформаційний фонд НАН України(<http://lcorp.ulif.org.ua/LSlist/>)
9. Офіційний сайт Української мови (<https://ukrainskamova.com/>)
10. Академічний тлумачний словник (<http://sum.in.ua/s/>)
11. Prometheus (<https://prometheus.org.ua/>)